

УДК 130.2(167)

Теліженко Людмила Вікторівна

*доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумський державний університет*

Telizhenko Liudmyla

*Doctor of Philosophy, Docent, Associate Professor of the Department of
Psychology, Political Science and Sociocultural Technologies
Sumy State University*

ORCID: 0000-0003-4558-513X

**ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ АСПЕКТ КОМЕМОРАЦІЇ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
THE TRANSDISCIPLINARY ASPECT OF COMMEMORATING THE
RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

***Анотація.** Вступ. У сучасних реаліях України комеморація російсько-української війни набуває особливого значення, оскільки комеморація постає значним фактором консолідації українського суспільства, збереження та формування його національної ідентичності.*

***Мета.** Метою дослідження є спроба трансдисциплінарного обґрунтування комеморації російсько-української війни як фактору збереження та розвитку національної ідентичності.*

***Матеріали і методи.** Матеріалами дослідження є: 1) праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячені проблемам комеморації; 2) роботи дослідників, пов'язані з питаннями трансдисциплінарності в сучасній науці.*

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: трансдисциплінарний підхід як методологічна основа для даного дослідження, системний підхід для з'ясування специфіки трансдисциплінарності як нового способу цілісного осмислення людини, метод теоретичного узагальнення для характеристики особливостей комеморації сучасної війни.

Результати. У статті показується, що людина з цієї точки зору є матеріальною та ідеальною, онтичною та онтологічною одночасно, перебуває в декількох рівнях реальності та взаємодіє з усім людством і світом у дискретно-континуальних координатах простору і часу.

Звертається увага на те, що таким чином утворена цілісність людини є основою для розуміння як індивідуальної, так і колективної ідентичності, в тому числі національної.

Доводиться, що комеморація як одна із практик людини, в якій відображається її сутність, передбачає два вектори впливу на людину як цілісність, а через неї на суспільство як колектив людей та увесь світ у цілому. Створюючи матеріальні об'єкти та водночас формуючи суспільне інформаційне середовище про події війни та її героїв, комеморація забезпечує також взаємодію нації з духовним полем всього людства в його теперішньому, минулому та навіть найближчому майбутньому.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується досліджувати комеморацію під кутом зору впливу на людину як цілісність, а через неї на суспільство як колектив людей та увесь світ у цілому. Створюючи матеріальні об'єкти та водночас формуючи інформаційне середовище про події війни та її героїв, які ціною свого життя захищають життя інших як найвищу цінність, комеморація має забезпечувати внутрішню єдність нації не тільки в даній ситуації, тут-і-зараз, а і майбутніх поколінь, їх безперервний зв'язок з духовним полем всього людства.

Ключові слова: *комемо́рація, пам'ять, національна ідентичність, російсько-українська війна, цілісність людини, трансдисциплінарний підхід.*

Summary. *Introduction. In the modern realities of Ukraine, the commemoration of the Russian-Ukrainian war acquires special importance, since commemoration becomes a significant factor in the consolidation of Ukrainian society, the preservation and formation of its national identity.*

Purpose. The purpose of the study is an attempt to provide a transdisciplinary justification for the commemoration of the Russian-Ukrainian war as a factor in the preservation and development of national identity.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) works of domestic and foreign researchers devoted to the problems of commemoration; 2) works of researchers related to issues of transdisciplinarity in modern science.

In the process of conducting the study, the following scientific methods were used: a transdisciplinary approach as a methodological basis for this study, a systemic approach to clarify the specifics of transdisciplinarity as a new way of holistic understanding of man, a method of theoretical generalization to characterize the features of the commemoration of the modern war.

Results. It is shown that a person from this point of view is material and ideal, ontic and ontological at the same time, is in several levels of reality and interacts with the whole humanity and the world in discrete-continuum coordinates of space and time.

Attention is drawn to the fact that in this way the formed integrity of a person is the basis for understanding both individual and collective identity, including national one.

It is proved that commemoration as one of the practices of a person, in which its essence is reflected, implies two vectors of influence on a person as

integrity, and through it on society as a collective of people and the whole world. Creating material objects and at the same time forming a public information environment about the events of the war and its heroes, commemoration also ensures the interaction of the nation with the spiritual field of all mankind in its present, past and even near future.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to investigate commemoration from the perspective of its impact on a person as a whole, and through him on society as a collective of people and the whole world as a whole. By creating material objects and at the same time forming an information environment about the events of the war and its heroes, who at the cost of their lives protect the lives of others as the highest value, commemoration should ensure the internal unity of the nation not only in this situation, here and now, but also for future generations, their continuous connection with the spiritual field of all humanity.

Key words: *commemoration, memory, national identity, Russian-Ukrainian war, human integrity, transdisciplinary approach.*

Постановка проблеми. У сучасних реаліях України тема комеморації російсько-української війни набуває особливої актуальності, оскільки комеморація постає значним фактором консолідації українського суспільства, збереження та формування його національної ідентичності, а, отже, фактором самої можливості подальшого існування українського народу та його держави. Проте комеморація, саме поняття якої ще на початку століття для нас було маловідомим, а сьогодні часто вживаним, набуває не тільки популярності, а і певної вузькості, що, в свою чергу, впливає на таке ж розуміння її ролі для формування та збереження національної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі комеморації присвячені роботи як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Серед

зарубіжних дослідників ці проблеми аналізували, зокрема, Я. Ассман [1], П. Нора [9; 10], Е. Ренан [13], П. Рікер [14], М. Хальбвакс [18] та ін. Серед українських вчених проблематику комеморації та національної ідентичності досліджували Р. Додонов [2], М. Каблука [3], А. Киридон [4], Н. Кривда [6] та ін.

Комеморацію дослідники найчастіше представляють як матеріально виражену компоненту колективної пам'яті, пов'язуючи її з меморіалами, монументами, пам'ятниками, музеями тощо. При цьому духовна складова комеморації або взагалі опускається, або переважно зводиться до емоційних переживань сучасників, викликаних об'єктами, пов'язаними з подіями минулого. Як говорить про комеморацію «нового типу» автор інсталяції «Хрест Героїв» М. Каблука, «проживання, а не пам'ять, є основою концепту. ...Візуальні й звукові ефекти, можливість взаємодіяти з об'єктом – все це цілиться на відчуття в першу чергу, спогади ж виникають опісля, як наслідок повного занурення в інсталяцію» [3].

Це не відповідає тому змісту, який детально обґрунтував у кінці ХХ ст. його автор, французький історик П'єр Нора. Акцентуючи увагу на об'єктивованих формах пам'яті, насамперед у контексті дослідження «місць пам'яті» або «території пам'яті», матеріальну та духовну складові комеморації П. Нора описав як єдиний процес. Для нього сама пам'ять є комеморативною свідомістю, в якій вона «кристалізується і знаходить свій прихисток» [9]. Таку його позицію підтверджує і думка про те, що місця пам'яті «є місцями в трьох сенсах слова – матеріальному, символічному і функціональному... Навіть місце, зовні цілком матеріальне, як, наприклад, архівне сховище, не є місцем пам'яті, якщо уява не наділить його символічною аурую. ...Три аспекти завжди співіснують» [10, с. 12]. Тому комеморація в розумінні П. Нора представляється, насамперед, пам'яттю, що існує як усвідомлене минуле та певні матеріальні об'єкти, з ним пов'язані. Ці подвійні скріпи, матеріальні й духовні одночасно, з'єднують

теперішнє з минулим, консолідуючи суспільство в усіх його площинах: на рівні окремої людини, сім'ї, суспільства, нації. Але, що важливо, навіть у цьому авторському баченні роль комеморації як пам'яті, яка впливає на формування нації і водночас нацією «освячується», може бути неоднозначною, оскільки вона емоційна і може пов'язуватися з уявними споминами, а тому допускати всілякі маніпуляції, зміни, витіснення, забуття [10, с. 3]. Тобто, як зазначає Р. Додонов, «комеморативні практики включають широкий спектр спільних дій (ритуали, церемонії, презентації) і предметів (пам'ятники, місця поховань, меморіальні комплекси), які містять певний історичний наратив, що стосується всіх або частини суспільства» [2, с. 5]. Тому спрямовані на об'єктивізацію колективної пам'яті, комеморативні практики здатні як конструювати майбутнє нації, так і деструктувати його через перегляд історичного минулого.

Складною та неоднозначною є не тільки проблема комеморації, в даному разі російсько-української війни, а і проблема національної ідентичності. У науковому осмисленні вона також постає багатофакторним конструктом, що поєднує в собі як зовнішні, так і внутрішні чинники, як об'єктивні ознаки приналежності до нації (територія, на якій живуть люди; мова, якою вони спілкуються; релігія, до якої вони себе відносять; культура, цінності і традиції якої вони поділяють), так і суб'єктивні (ким себе відчуває людина, її почуття приналежності до певної нації) [17, с. 305]. У зв'язку з цим у якості ключових факторів формування національної ідентичності, подібно до комеморації, науковці виділяють ту чи іншу її сторону або навіть одну із їх складових [17]. Так, наприклад, І. Огієнко українську мову вважав ознакою всього національного, його душею, найціннішим скарбом, врешті-решт, самим життям, без якого немає народу і національності [11, с. 239, 240]. Водночас Е. Ренан наполягав на тому, що «мова запрошує до єднання, але не змушує до нього. ...Мови – це історичні витвори, які дають мало вказівок про кров тих, що ними

говорять, і які в кожному разі не могли б накласти кайданів на людську свободу, коли треба означити родину, з якою поєднуються на життя і на смерть» [13].

То ж, беручи до уваги сам факт зв'язку комеморації з національною ідентичністю, її неоднозначне розуміння та такий же вплив на процеси формування ідентичності, особливого значення набуває вибір оптимальної точки зору щодо її осмислення, яке в даному разі передбачає поєднання відразу декількох проблемних полів, кожне з яких має свою множину інтерпретацій, відповідних практик та політики. Тому виникає необхідність знайти спільну основу для їх осмислення, з одного боку, здатну об'єднати часткове в них та між ними, а, з іншого боку, у багатоманітті проявів виявити їх спільну сутність, розвиток якої матиме позитивне значення і для комеморації, і для національної ідентичності. Така дослідницька позиція спрямована на розуміння комеморації та ідентичності як феноменів, безпосередньо пов'язаних з онтологічною цілісністю людини (колективу людей) як оптимальною для осмислення всіх пов'язаних з нею проблем.

Метою дослідження є спроба трансдисциплінарного обґрунтування комеморації російсько-української війни як фактору збереження та розвитку національної ідентичності.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячені проблемам комеморації; 2) роботи дослідників, пов'язані з питаннями трансдисциплінарності в сучасній науці.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: трансдисциплінарний підхід як методологічна основа для даного дослідження, системний підхід для з'ясування специфіки трансдисциплінарності як нового способу цілісного осмислення людини,

метод теоретичного узагальнення для характеристики особливостей комеморації сучасної війни.

Виклад основного матеріалу. *Трансдисциплінарний підхід як новий світогляд та нова практика життя.* З цієї точки зору ефективним є трансдисциплінарний підхід, який, розвиваючи уявлення про складність світу та реальності, в якій існує людина, водночас формує і нову онтологію. Представлений різними школами та концепціями, як вітчизняними, так і зарубіжними, серед яких зокрема Міжнародний центр трансдисциплінарних досліджень (CIRET) у Парижі, очолюваний Б. Ніколеску, трансдисциплінарний підхід переважно розуміється як новий тип вироблення наукового знання, що ґрунтується на дисциплінарних знаннях, але виходить за будь-які їх межі, формуючи більш високий рівень наукового осмислення, а відповідно, новий світогляд та нову практику життя [8].

Потенціал трансдисциплінарного підходу полягає в тому, що на відміну від традиційної європейської раціональності, яка фактично до другої половини ХХ століття ґрунтувалася на протиставленні суб'єкта і об'єкта пізнання, він їх розглядає не в розриві, визнаючи почергово первинність того або іншого, а в їх початковій нероздільній єдності. З позиції Б. Ніколеску як представника квантової фізики, суб'єкт і об'єкт перебувають у спільному для них полі – «прихованому Третньому», яке їх об'єднує та робить взаємочутливими, оскільки вони мають спільну з ним інформаційну природу. Інформація природна (об'єкта) та інформація духовна (суб'єкта) взаємодіють між собою через включену в них і водночас природно близьку їм третю сторону [8, с. 93, 94].

Характерно, що ідея проникаючого в усе третього вже давно присутня в науці як Дух (М. Планк, Г. Гегель), інформаційний континуум (Д. Бом), інформація (Б. Каструп) тощо. Ця ж ідея характерна і для метафізики тотальності як вітчизняного підходу, що майже одночасно з

трансдисциплінарним підходом школи Б. Ніколеску сформувався в межах постнекласики, але вийшов за її межі, обґрунтовуючи єдність суб'єкта і об'єкта, людини і світу, що перебувають у Бутті як єдиному універсальному середовищі [5]. Як спільна субстанційна основа Буття, з одного боку, забезпечує онтологічну єдність всього суцього, а, з іншого боку, зберігає онтичну самостійність усіх своїх форм [16, с. 102]. Виникаюча таким чином дуальна онтико-онтологічна модель всього суцього метафізики тотальності виявляється близькою до інформаційної, природно-духовної моделі трансдисциплінарного підходу Б. Ніколеску, онтологічної за своїм характером.

Принципово важливим є і висновок трансдисциплінарного підходу щодо складності та багаторівневості реальності, в якій перебувають суб'єкт і об'єкт, людина і світ. Ця реальність, що має інформаційну природу та утворена рівнями суб'єкта, об'єкта та всепроникаючого третього, в людині представлена трьома рівнями її суб'єктивного сприйняття (суб'єктивна реальність): внутрішній світ, пов'язаний зі свідомістю (політична, соціальна, історична, індивідуальна реальність); зовнішній світ (об'єкт) – екологічна, економічна, космічна / планетарна реальність; інформаційне середовище (рівень прихованого третього) – культура, мистецтво, релігія, духовність (досвід людей, інтуїція, інтерпретації, описи, уявлення, образи, традиції тощо), яке забезпечує безперервність взаємодії природної інформації з духовною [8].

Зауважимо, що не зведена до фізичного світу класичної науки та водночас не сконструйована соціально, сучасною людиною трансдисциплінарна реальність у всій своїй повноті не сприймається та навіть не усвідомлюється, будучи потенційно присутньою в ній. Але це не означає, що вона не має враховуватися під час формування практик людини, між зовнішньою активністю та саморозумінням якої себе як

цілісності є певний дисонанс, що призвів до тотальної кризи сучасності, в тому числі й кризи самої людини як її найглибшого прояву.

Трансдисциплінарний вимір комеморації та національної ідентичності

Досліджуючи комеморацію як одну із практик людини, що відображає її власний «образ і подобу» з використанням трансдисциплінарного підходу, приходимо до висновку, що вона має враховувати поліонтологічну складність людини, її одночасне перебування в декількох рівнях реальності, духовний взаємозв'язок з усім людством та світом у дискретно-континуальних координатах простору і часу. А також неоднозначну роль діяльності людини, зовнішню і внутрішню, здатну встановлювати як еволюційний за характером порядок (гармонію) в собі та зі світом, так і викликати порушення (дисгармонію) – неспроможність власної повноти та цілості через «розколотість» у собі.

З огляду на це і комеморація, і національна ідентичність повинні орієнтуватися на формування саме цілісної людини як ключове завдання високорозвиненого суспільства, без якої в принципі не може бути його майбутнього в перспективі виходу на більш високі щаблі колективного буття. Як носій смислів, цінностей, сформованих на їх основі цілей, традицій, практик тощо, людина створює той світ, який є відображенням стану її цілісності. Такі її якості, як пам'ять, почуття, ставлення до когось чи чогось стимулюють усю діяльність людини як єдиний процес, утворюючи її особисту цілісність, через яку вона взаємодіє з іншими людьми та з усім світом, розвиваючи цілісність більш високого порядку. Змінювані, але невід'ємні від неї як динамічна сталість, вони мають значення певного позачасового та позапросторового індикатора особистості, за яким вона ідентифікує себе як їх частина (суспільства, нації, людства тощо) у будь-який час та в будь-якій ситуації (близьке мені чи ні, моє чи не моє, важливе – неважливе тощо). Як писав Х. Ортега-і-

Гассет, «людина – це не річ, а драма, її життя – чиста і універсальна подія, яка відбувається з кожним із нас, і в цьому звершенні кожний, в свою чергу, є подія» [12]. А подія як незвичайний хід життя закарбовується в пам'яті (людини чи всього суспільства), викликає емоції, а разом з ними думки та спогади.

Відповідно, якщо вважати національну ідентичність колективною ідентичністю великої кількості людей, які своєю зовнішньою і внутрішньою діяльністю в певний історичний проміжок часу утворюють цю ідентичність і в ній же як єдиному процесі, спрямованому на себе і зовнішній світ, її відображають, то й ідентичність треба пов'язувати з колективною цілісністю, представленою двома її іпостасями: матеріальним і духовним, проявленим і не проявленим, зовнішнім і внутрішнім, у яких поєднуються всезагальне та національне. Нерозривні між собою, вони, з одного боку, представляють конкретну, у даному разі, українську націю в її історичних обставинах війни, а з іншого боку, виражають загальнолюдське, одвічне, універсальне, моральнісне, що під кутом зору національних звичаїв та традицій по-своєму відобразилося в культурних та релігійних текстах і практиках різних народів, теж історично різних і водночас по-людськи близьких між собою. Тому колективна ідентичність, сформована в певних історичних умовах та представлена в духовно об'єднаних самою людиною звичаях, традиціях, культурі тощо, не ізольована від духовного поля всього людства, його «семантичних універсалій» (Умберто Еко) як власної основи, яка включена в її цілісність і з якої виникають її смисли, цінності, цілі тощо. Як специфічний прояв загальнолюдського, як частина від цілого національне без нього існувати не може.

З огляду на це комеморація як одна із практик людини теж має передбачати декілька векторів впливу, визначених сутністю людини: на неї як цілісність, а через неї на суспільство як колектив людей та увесь світ у

цілому. Через цілком конкретні дії, пов'язані зі створенням матеріальних об'єктів, присвячених подіям та людям, які сприймаються сучасниками як їм близькі та зрозумілі, як їх герої, захисники, відбувається формування внутрішнього світу людини, громадянина суспільства, в якому він виявляється єдиним з тими, хто поділяє його сприйняття та переживання. Водночас, наповнюючи матеріальні об'єкти пам'яті глибоким загальнолюдським сенсом, що має місце в цих подіях, вчинках героїв тощо, створюючи про них різноманітні твори культури, суспільство через комеморацію формує інформаційне середовище, яке, з одного боку, його об'єднує як націю, колектив людей поза будь-яких часових меж. А, з іншого боку, утворює середовище, яке забезпечує взаємодію вже нації, що таким чином творить себе і своє колективне майбутнє, з духовним полем всього людства в його теперішньому, минулому та навіть найближчому майбутньому.

Отже, комеморація російсько-української війни має сприяти формуванню багаторівневої духовної єдності самої людини як істоти свідомої і духовної, суспільства і нації як колективу людей, всього людства як цілісності. Вона не може зводитися виключно до створення меморіалів, пам'ятників, музеїв тощо, тобто бути тільки матеріально-втілюваною практикою пам'яті, хоча і здатною викликати у відвідувачів таких місць певні емоції та спогади. Звісно, емоції, біль душі за тими, хто не з нами, але все рівно в нас, мають бути. Проте навантажена загальнолюдськими цінностями та смислами, життєво важливими та зрозумілими не тільки для нас, а і для будь-якої людини, будь-якої нації, а від того, немінучими та тривалими як саме життя, у своїй вселюдській значущості, вона має усвідомлюватися кожним українцем як надзвичайно важливе, від нього невід'ємне, що формує в ньому внутрішній світ громадянина Всесвіту. На думку П. Рікера, це означає формування «цілісної пам'яті», в якій «минуле безперервно зчіплюється з теперішнім», або «істинної пам'яті», живого

зв'язку з вічним теперішнім [14, с. 559, 560]. Звідси витікає і розуміння того, для чого нам, живим українцям, потрібен зв'язок пам'яті з тими, хто пішов нас захищати і не повернувся, як і розуміння нас самих себе як таких, які з буття ніколи не зникають. Адже ми можемо змінювати форму існування, але залишатися в бутті вічно.

Водночас не розуміння універсального характеру відносин людини зі світом, а відтак не усвідомлення ролі комеморації щодо їх встановлення через пам'ять як увічнення колективного у всезагальному, здатне вести до не відповідності національних орієнтирів загальнолюдському, розриву з ним як універсальним, а отже, до смислових розривів на рівні колективу людей, розриву історичної та духовної пам'яті. Врешті-решт, до національної нестійкості та розпаду нації.

Досить часто зустрічається думка про те, що колективна пам'ять українців постійно трансформується. Змінам піддаються не стільки форми комеморації, які «залишаються здебільшого старими», скільки її зміст [2]. Відбувається забуття і, насамперед, тому, що для теперішнього минуле, його події та герої втрачають значення. Як доводив П. Рікер, для цього є декілька причин. Це ідеологізація пам'яті, пов'язана з репрезентацією історичного минулого, створенням нових наративів, можливістю розказати про минуле інакше, «про щось замовчуючи, зміщуючи акценти, різними способами рефігуруючи учасників події, як і контури самої події» [14, с. 619]. У цьому разі «діє хитра форма забуття», «причина якої укорінена в позбавленні соціальних акторів початково наявної в них можливості самим розказувати про себе» [14, с. 620]. Також пам'яттю, вважав П. Рікер, можна управляти, зловживаючи забуттям. «...Такими є інституційні форми забуття, які відокремлює від амнезії дуже тонка грань: мова йде насамперед про амністії, а попутно і про право помилування, яке називається також помилуванням за амністією» [14, с. 625].

Як наслідок цих процесів «відбувається кардинальна переоцінка: герої радянської доби стали лиходіями, а негідники – героями» [2]. У той же час, як говорить Н. Ю. Кривда, «відбуваються процеси, що характеризуються «творенням «коротких» наративів, увічненням недавніх подій», які, в свою чергу, потребують «винайдення традиції» (Е. Гобсбаум), яка як продукт соціальної інженерії в Україні ще не склалася, зумовлюючи кризу й української ідентичності [5, с. 15, 16]. Тому комеморація, вважає авторка, має стати «дієвим інструментом «винайдення традиції», засобом подолання «стереотипів і практик, які не сприяють консолідації українського суспільства, а отже формування колективної ідентичності, в тому числі й організації вертикальних зв'язків у суспільстві, пов'язаних із владою, які не склалися» [6, с. 16]. «Перевагою української армії і українського суспільства є вміння об'єднуватися по горизонталі. ...Горизонтальні зв'язки – частина національних культурних практик. Ми довго були бездержавною країною. Вертикаль влади... завжди сприймалася в Україні як щось стороннє, не дуже варте довіри. ...Ми виживаємо за рахунок горизонтальних мереж, а не вертикалі. Сьогодні у нас наша влада, ми привласнили собі державу, поки що поганенько, але привласнюємо далі – точно в цьому впевнена. Тому державні інституції, які створюються, мають стати нашими інституціями» [15].

Зазначимо, що з точки зору трансдисциплінарного підходу постійний перехід від однієї традиції до іншої, змістовне творення нових традицій без наявної в них спільної ціннісно-сміслової основи, пов'язаної з духовним аспектом буття людини і суспільства, веде до перервності та фрагментарності колективної пам'яті, втрати нею континуальності, живого зв'язку поколінь та появи відповідних розпадів на рівні людини, суспільства, колективу людей, нації, всього людства, які втрачають у собі та між собою духовну єдність. Відповідно поділ колективної пам'яті нації

на певні історичні періоди за принципом виключно «своїї» для даного часу ідеології чи політики, зазвичай представленої досить вузьким колом еліт, теж не позбавленої «своїх» інтересів, перетворюється на своєрідне розщеплення зв'язків і відносин як по горизонталі, так і по вертикалі. Адаже в такому разі ціннісно-смилова основа, яка б усвідомлювалася кожною людиною, кожним громадянином країни як його власна, в тому числі і політиками, водночас невід'ємна від майбутніх поколінь, інших людей та всього світу в цілому, і давала б «відчуття безперервності пам'яті» (П. Нора), відсутня.

Проте, як відомо, за відсутності цілісного або зв'язного значення образи пам'яті завжди фрагментарні й умовні. У такому разі комеморація стає спробою зупинити процес повільної зміни традиції, в основі якої фрагментарність пам'яті, використовуваної політиками. З цією ж метою відбувається і політична міфологізація, інструмент у соціальному і політичному управлінні, пропаганді, в боротьбі ідеологій, яка зводить складні і суперечливі історичні процеси до зручних для сприйняття простих схем, які суспільством будуть сприйматися як щось безперечне. Проте в умовах інформаційного суспільства будь-який міф, який не підтверджується ні колективним, ні індивідуальним досвідом людини, буде швидко розвінчаним, поглиблюючи розриви теперішнього з минулим. Та саме розірвана, придушена або витіснена колективна пам'ять і здатна повернути суспільство в минуле, відкинути його в своєму розвитку на декілька кроків назад. Як доводить Я. Ассман, «будь-який достатньо глибокий розрив спадкоємності і традиції може привести до виникнення минулого» [1, с. 15]. При цьому автор наголошує на тому, що це відбувається насамперед тоді, коли «після такого розриву робиться спроба почати спочатку. Оновлення, відродження, реставрації завжди виступають у формі звернення до минулого. У міру того, як вони освоюють майбутнє, вони творять, відтворюють, відкривають минуле» [там же]. У такому разі

комеморація не завжди виконує функцію консолідації суспільства, вона швидше сприяє соціальній деструкції, оскільки в нових формах та в нових історичних обставинах повторюється минуле, яке здатне приваблювати теперішнє тими проявами людського духу, які пов'язані з руїнами.

Висновки. То ж, досліджуючи комеморацію з точки зору трансдисциплінарного підходу, приходимо до висновку, що як одна із практик людини, в якій відображається її сутність, комеморація має впливати на людину як цілісність, а через неї на суспільство як колектив людей та увесь світ у цілому. Створюючи матеріальні об'єкти та водночас формуючи інформаційне середовище про події війни та її героїв, які ціною свого життя захищають життя інших як найвищу цінність, комеморація забезпечує внутрішню єдність нації не тільки в даній ситуації, тут-і-зараз, а і майбутніх поколінь, їх безперервний зв'язок з духовним полем всього людства. У взаємодії двох сутнісних сторін як єдиному процесі, осмисленому і направленому на внутрішній та зовнішній світ, відбувається формування цілісної пам'яті, яка й утворює живий ланцюг національної єдності минулого, теперішнього та майбутнього.

Література

1. Ассман Я. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Dodonov R. Transformation of commemorative practices in Ukrainian historical discours. *СХІД*. 2022. Т. 3, № 1, С. 5–14. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(1\).253628](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(1).253628).
3. Каблука М. Як нам пам'ятати трагедії: нетравматична імерсивність в пам'ятниках. URL: <http://surl.li/mawuru> (дата звернення: 21.08.2024).
4. Киридон А. Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми. *Історична*

пам'ять. Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2020. Вип. 42. С. 7-19.

5. Кізіма В. В. Космологія з позицій уявлення про буття як про тотальність. Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження. № 29. Київ : ЦГО НАН України. 2013. С. 25–75.

6. Кривда Н. Ю. Конструювання української ідентичності: виклики комеморації. *Українські культурологічні студії*. 2018. 1(2). С. 15–20. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/585951.pdf> (дата звернення: 01.12.2024).

7. Nicolescu V. Transdisciplinarity: the hidden third, between the subject and the object. *Human and Social Studies*. 2012. V. 1, N. 1. P. 13–29.

8. Nicolescu V. The Hidden Third as the Unifier of Natural and Spiritual Information. *Cybernetics and Human Knowing*. 2015. V. 22, N. 4. P. 91–99.

9. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Рєпи. Київ : ТОВ «Видавництво» «КЛІО», 2014. 272 с.

10. Nora P. (Ed.) Les lieux de mémoire. I. La Republique; II. La Nation; III. Les Frances. Paris, Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), 1984-1992.

11. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Абрис, 1991. 272 с.

12. Ортега-і-Гассет Х. Історія як система. 1941. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/gasset/ist_sist.php (дата звернення: 21.08.2024).

13. Ренан Е. Що таке нація? URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Joseph_Ernest_Renan/Scho_take_natsiia7/ (дата звернення: 21.08.2024).

14. Ricoeur P. La mémoire, l'histoire, l'oubli. Paris: Seuil, L'ordre philosophique, 2000. 676 p.

15. Самченко В. Наталія Кривда: Ми не схеми майбутнього шукаємо в минулому. Ми шукаємо аргументи на користь власної суб'єктності. URL: <http://surl.li/gcyulh> (дата звернення: 24.08.2024).

16. Теліженко Л. В. Постнекласичний зміст гуманітарної інноватики: тоталогічний аспект. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження*. № 30. Київ : ЦГО НАН України, 2013. С. 96–111.

17. Теліженко Л. В. Комеморація російсько-української війни як фактор збереження та формування національної ідентичності. *Strategic Innovations of Social Communications and Foreign Philology in Crisis Times: collection of scientific paper of the I International Scientific and Practical Conference* (1 June 2024). Sumy: Sumy State University, 2024. P. С. 305–308.

18. Хальбвакс М. Колективна пам'ять. Париж : Університетська преса Франції, 1967. 204 с.

References

1. Assman Ya. *Prostory spohadu. Formy transformatsii kulturnoi pamiaty*. Kyiv: Nika-Tsentr, 2012. 440 s. [in Ukrainian].

2. Dodonov R. Transformation of commemorative practices in Ukrainian historical discours. *SKhID*. 2022. Т. 3, № 1, P. 5–14. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(1\).253628](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(1).253628).

3. Kabluka M. Yak nam pamiataty trahedii: netravmatychna imersyvnist v pamiatnykakh. URL: <http://surl.li/mawuru> [in Ukrainian].

4. Kyrydon A. Potentsial komemoratyvnykh praktyk u konstruiuvanni natsionalnoi identychnosti: kontseptualizatsiia problemy. *Istorychna pamiat*. Poltav. nats. ped. un-t imeni V. H. Korolenka. Poltava, 2020. Vyp. 42. S. 7-19 [in Ukrainian].

5. Kizima V. V. Kosmolohiia z pozytsii uiavlennia pro buttia yak pro totalnist. *Totallogy-XXI. Postneklasychni doslidzhennia*. № 29. Kyiv: TSHO NAN Ukrainy. 2013. S. 25–75 [in Ukrainian].

6. Kryvda N. Yu. Konstruiuvannia ukrainskoi identychnosti: vyklyky komemoratsii. *Ukrainski kulturolohichni studii*. 2018. 1(2). S. 15–20. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/585951.pdf> [in Ukrainian].

7. Nicolescu B. Transdisciplinarity: the hidden third, between the subject and the object. *Human and Social Studies*. 2012. V. 1, n. 1. P. 13–29.

8. Nicolescu B. The Hidden Third as the Unifier of Natural and Spiritual Information. *Cybernetics and Human Knowing*. 2015. V. 22, n. 4. P. 91–99.

9. Nora P. Teperishnie, natsiia, pamiat / per. z fr. A. Riepy. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo» «KLIO», 2014. 272 s. [in Ukrainian].

10. Nora P. (Ed.) Les lieux de mémoire. I. La République; II. La Nation; III. Les Francs. Paris, Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), 1984-1992.

11. Ohiienko I. Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho narodu. Kyiv: Abrys, 1991. 272 s. [in Ukrainian].

12. Orteha-i-Hasset Kh. Istoriia yak systema. 1941. URL: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/gasset/ist_sist.php [in Ukrainian].

13. Renan E. Shcho take natsiia? URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Joseph_Ernest_Renan/Scho_take_natsiia7/ [in Ukrainian].

14. Ricoeur R. La mémoire, l'histoire, l'oubli. Paris: Seuil, L'ordre philosophique, 2000. 676 p.

15. Samchenko V. Nataliia Kryvda: My ne skhemy maibutnoho shukaiemo v mynulomu. My shukaiemo arhumenty na koryst vlasnoi subiektnosti. URL: <http://surl.li/gcyulh> [in Ukrainian].

16. Telizhenko L. V. Postneklasychnyi zmist humanitarnoi innovatyky: totalohichni aspekt. Totallogy-XXI. *Postneklasychni doslidzhennia*. № 30. Kyiv: TsHO NAN Ukrainy, 2013. S. 96–111 [in Ukrainian].

17. Telizhenko L. V. Komemoratsiia rosiisko-ukrainskoi viiny yak faktor zberezhennia ta formuvannia natsionalnoi identychnosti. *Strategic Innovations of Social Communications and Foreign Philology in Crisis Times: collection of scientific paper of the I International Scientific and Practical Conference* (1 June 2024). Sumy: Sumy State University, 2024. P. S. 305–308.

18. Khalbvaks M. Kolektyvna pamiat. Paryzh: Universytetska presa Frantsii, 1967. 204 s. [in Ukrainian].